

KÖBLÖS JÓZSEF

Még egyszer az Adásztevelen működő „Pápai Árva Oskoláról”

A DÁSZTEVEL KÖZSÉG Pápától mindössze öt kilométerre fekszik délkeleti irányban. Ez a kismesesi település azzal írta be nevét a magyarországi református egyház történetébe, hogy kerekén harminc éven át otthont adott a Pápáról száműzött kollégium maradékának. A kiűzés 181. és a visszaköltözés 150. évfordulóján útra kerekedtek a pápai diákok, hogy gyalogosan az adászteveli templomba zárándokoljanak. Az október 15-i emlékballagás csúcspontján, az istentiszteleten a pápai egyházmegye és egyházközség történetírója, Tóth Endre ünnepi beszédet tartott, melyben az Adásztevelen működő „pápai árva oskola” krónikáját ismertette. Az emlékbeszéd külön kis könyvecskében is megjelent.¹ Tóth sokban Kis Ernő iskolatörténeti alapművére támaszkodott, emellett leginkább a pápai egyházközség két legrégebbi jegyzőkönyvét forgatta. Azóta ez a rövid munka a legfontosabb hivatkozási alap minden esetben, amikor szóba kerül a pápai kollégium adászteveli korszakának története: kérdéses esetekben Lampérth Géza és Trócsányi Zsolt is az abban megfogalmazott megoldásokat fogadja el.

„A Pápai Református Kollégium diákjai 1585–1861” című forráskiadványunk készítése során kezünkbe kerültek az adászteveli „árva oskola” diáknévsorai is. Ezek tanulmányozása olyan újabb kérdéseket is felvetett, melyeknek tisztázása során szükségessé vált az eddigi nézetek kiigazítása. Jelen tanulmányunkban vizsgálódásunk eredményeit mutatjuk be.

Először nézzük, milyen vázlatos kép bontakozik ki az eddigi szakirodalom eredményei alapján a pápai adászteveli iskolájáról. A döntő pontokon elsődleges forrásokat is idézünk, ahol pedig az egyes írók véleménye eltér, más források bevonásával is állást foglalunk.

Mária Terézia rendelete nyomán 1752. május 12-én Veszprém vármegye megszüntette a pápai reformátusok szabad vallásgyakorlatát. Ők – az 1718–20. évi eljáráshoz hasonlóan² – sorozatos kérvényezésbe kezdtek. Maximális programjuk a pápai nyilvános vallásgyakorlat helyreállítása, de közben kialakult egy minimális program is: ennek célja, hogy egy Pápához közeli olyan faluban folytathassák vallásgyakorlatukat és építhessenek iskolát, ahol

¹ TÓTH 1933. 19.

² KÖBLÖS 2001–2003.

van nyilvános vallásgyakorlat. Némi keresgélés után választásuk Adász-tevelre esett.

Most nem feladatunk az adászteveli templombővítéssel és a második lelkesítő állás létesítésével kapcsolatos küzdelmek ismertetése, összpontosítunk az iskola kérdésére!

Már első felségfolyamodványukban azt kérték a pápai reformátusok, hogy Adásztevelen ugyanolyan iskolát működtethessenek, amilyen Pápán volt.³ Ez későbbi kérvényeikben is újra visszhangzik, annak ellenére, hogy a királynő egyszer már állást foglalt: a pápaiak számára Adásztevelen csak a grammatikai osztályig terjedő oktatást, tehát csonka kisgimnázium felállítását engedélyezi.⁴ Az ellenfelek időhúzása miatt az ügy végleges elintézését az egész korszak folyamán nem nyert.⁵

Mi történt a pápai kollégium felsőbb diákjaival? Kénytelenek voltak szétszéledni. Tóth szerint alighanem Debrecenbe, Patakra mentek,⁶ ebből csak Debrecen igazolható forrásokkal,⁷ a sárospataki anyakönyvekben nem tűnik fel egy név sem a Pápán 1749 és 1752 között subscribáltak közül.⁸ Trócsányi arról hoz adatokat, hogy a győri református gimnáziumban is tűnnek fel volt

³ 1752. május 30. ... *exoramus, ut in proxima nobilitari possessione Tevely alias Adaß Tevely (ubi caeteroquin in actuali usu Helveticae confessionis publici exercitii incolae existerent) aut per sufficientem eodem in loco existentis oratorii ampliationem et extensionem, aut si secus fieri non posset, novi oratorii pro parte nostra fiendam extructionem, scholaeque erectionem modalitate ea, qua Papae gaudebamus, tum cultum Divinum exercere, tum vero juventutem nostram in dogmaticis et philosophicis studiis ... instrui facere ... Sacratissima Maiestas Vestra clementissime indulgere dignetur.* DREL III. 62. e. Pápai református egyházköztség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 306. sz. 4.

⁴ A helytartótanács 1753. július 9-i rendelete: ... *in praefata possessione Adász-Tevely comitatui Veszprimiensi adiacente actus existens oratorium Helveticae confessioni addictorum iudem ex solidis materialibus in tantum ampliare possint, ut populum eo confluentem Helveticae confessioni addictum capiat, ... et scholas quoque veluti accessorium publici exercitii usque gramaticam inclusive, et nullatenus ultra tradere ... possint.* DREL III. 62. e. Pápai református egyházköztség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 318. sz. 2. Ez a rendelkezés teljesen összhangban van azzal a kancellárián titkos utasításként kezelt intézkedéssel, melyet az 1731-es Carolina resolútiót megelőző miniszteri konferencián fogalmaztak meg, és a király is jóváhagyott. Eszerint „*a triviális iskolák mint nyilvános vallásgyakorlathoz tartozók bármely artikuláris helyen a grammatikáig bezárólag a nem katolikusoknak is engedélyezendők. A magasabb iskolák ellenben – hacsak e tekintetben külön királyi szabadalom és engedély fenn nem áll –, mivel enélkül a katolikusoknak sem szabad felsőbb iskolákat állítani, egyszerűen beszüntetendők.*” FINÁCZY 1899–1902. I. 31.

⁵ KIS 1896. 66–68. TÓTH 1933. 6–9. TÓTH 1941. 173–182. TRÓCSÁNYI 1981. 69–72.

⁶ TÓTH 1933. 9.

⁷ 1749–1752 közt 36 aláíró diák neve olvasható a pápai első törvénykönyvben. Ezek közül négyen tűnnek fel később Debrecenben, közülük kettőnél van megjegyezve, hogy a pápai iskolából érkezett (Arácsi Sámuel 1751-ben ír alá Pápán, 1753. november 24-én Debrecenben; a csöglei Barcza Mihály pedig 1752-ben Pápán, 1754-ben Debrecenben), kettő pedig az aláírás előtt még Debrecenben is tanult, tehát lehet, hogy már a pápai kollégium felszámolása előtt odamentek (a császári Szokolyai János és a nemesdédi Kulcsár János 1750-ben ír alá Pápán, 1754-ben pedig Debrecenben). DREKK O. 353. 107. THURY 1908. 236–239.

⁸ 1754. április 2-án ír alá a sárospataki anyakönyvben a pápai Pápai Mihály, de az ő aláírása a pápai anyakönyvben nem szerepel. HÖRCSIK 1998. 271.

pápai diákok,⁹ de az általa idézett keltezetlen forrást helytelenül datálja,¹⁰ így erre nem építhetünk.

Az eddigi szakirodalom szerint a királynői rendelet kihirdetése után aztán az adászteveli elemi iskola mellé megszervezték a pápaiak csonka kisgimnáziumát is.¹¹ Vezetője Nagy Mihály lett, akit a pápai források „teveli preceptorunkként”¹² emlegetnek. Mellette az adászteveli elemi iskola mestere is kapott némi javadalmazást a pápai árva ekkleziájától. Ezt a szakirodalom többféleképpen magyarázta. Tóth Endre korábban úgy értelmezte, hogy ezt a pápai iskola elemistáinak tanítása fejében kapta; így vélekedett Trócsányi Zsolt is.¹³ Egy évtizeddel később azonban Tóth módosította néze-

⁹ TRÓCSÁNYI 1981. 75., 85. (161. sz. jegyzet).

¹⁰ Keltezés nélkül. *Catalogus juventutis scholasticae cum specifica singulorum quoad originem, conditionem et media subsistendi declaratione ad mandatum excelsi Consilii Regii erga insinuationem spectabilis domini vicecomitis huius incliti comitatus Jaurinensis per me, infrascriptum scholae Helveticae confessioni addictorum suburbanae rectorem apposita.* Fogalmazvány. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. XVIII:75. Trócsányi 1753–54-re keltezi, azonban szövege kísértetiesen hasonlít Szoboszlai István pápai rektornak a helytartótanácsához 1739. január 9-én elküldött jelentése szövegezésére. *Series juventutis scholasticae cum specifica singulorum declaratione quoad originem, conditionem et media subsistendi ad mandatum excelsi consilii regii erga insinuationem spectabilis domini vicecomitis huius incliti comitatus Wessprimiensis per me, infrascriptum scholae Helveticae confessioni addictorum Papensis rectorem modo sequenti apposita.* MOL, Helytartótanácsi Levéltár. C 42. Acta miscellanea Fasc. 29. Nr. 192. (Studiosorum cathalogus et regulatio). 86. csomó, fol. 235–237. Kiadva *A pápai református kollégium diákjai 1585–1861.* című tervezett kötetünkben lesz a 4. sz. alatt. Ez alapján kijelenthetjük, hogy a győri jegyzék is 1739-ben készült. A datálást megerősíti az is, hogy az iratban szereplő, és Trócsányi által is említett két pápai közül az egyik, Sándor István valamikor 1735 és 1739 között irt alá Pápán, a neve melletti utólagos feljegyzés szerint elment (nyilván a győri iskolába), majd meghalt. DREKK O. 353. 101. A másik diákot, a miszlai Öri Sámuel, aki a győri jegyzék szerint Pápáról érkezett, nem találtam a pápai aláírók között.

¹¹ „Végül még felemlitem, hogy azon alkalommal, midőn a pápai református hitrokonok isteni tiszteletre idejártak, Adás-Tevelen két iskola volt: az egyikben tanultak a kisebb növendékek s tanított a teveli tanító, a másikban tanultak a nagyobb tanulók s tanítottak a pápaiak tanítói (sic!)...” BALLA 1890. 114. Tóth Endre szerint a helyiek „kis iskolának” hívták a teveli elemi iskolát, és „nagy iskolának” a Tevelen működő pápai kisgimnáziumot. Hivatkozásai között azonban nem sikerült fellelnem azt a forrást, amiből információját merítette. TÓTH 1927. 14.

¹² *Teveli Preceptorunk számadása pro anno 1772.* és *Teveli Preceptorunk számadása pro anno 1773.* DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1772:10. és 1773:13.

¹³ „Úgy a pápai, mint a teveli elemistákat a teveli egyház iskolamesterére bízta, külön fizetést is adtak ezért a pápaiak a teveli iskolamesternek.” TÓTH 1931. Később már úgy fogalmaz, hogy a pápai gyermekek tanítása mellett a harangozásért és a szupplikánsok, legátusok befogadása fejében is kapta a pápaiaktól fizetségét. 107. TÓTH 1933. 9–10. Trócsányi Tóth korábbi vélekedését teszi magáévá: „Csak az elemi oktatást sikerült úgy megoldani, hogy a korábban is meglevő s változatlanul működő adászteveli elemi fokú iskola tanítója kb. a korábbi osztálytanítói fizetésének megfelelő külön javadalmazásért elvállalta a „pápaiak iskolája” kezdő osztályának (ekkor lectoroknak hívják őket) tanítását is.” TRÓCSÁNYI 1981. 76. Van egy forrásunk, mely látszólag ezt támasztja alá: az adászteveliek egy javaslata a pápaiakkal való megegyezés érdekében. *Mi, Nemes Adás Tevelen Lakozo Nemes és Agilis Birák és az egész Communitás ... meg edgyeztünk abban, hogy jo Urainkkal, kégyelmetekkel egüdügyek legyünk, De illy Conditional, hogy Tiszt-életes Praedicátor Urunknak mastani egész fizetésének felét (míg egy Tanito léfien) kégyelmetek adgya*

tét: a források tanulmányozása során arra jutott, hogy az adászteveli iskolamester elsősorban kántorságáért kapott bért a pápaiaktól.¹⁴ Ekkor úgy látta, hogy a pápai kisgyerekek elemi oktatása az egész korszak folyamán megoldatlan maradt: a pápai katolikus iskolába nem jártak, a messzi Adásztevelre nem tudtak naponta kimenni¹⁵, így végkövetkeztetése: adatok hiányában nem is tudjuk elképzelni, hogy mi történt a pápai gyermekekkel”.¹⁶ Mi Tóth Endrének e későbbi nézetével tudunk egyetérteni, annál is inkább, mert a pápai presbitérium második jegyzőkönyvének két bejegyzése is világosan kifejti, miért fizeti az egyházközség a teveli iskolamestert: a kántorsághoz a nagy terhet jelentő harangozás is hozzá tartozik, emellett ő fogadja be a szupplikáns és legátus diákokat is.¹⁷

meg, úgy szintén az Oskola Mesterét is. 1756. január 3. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liskay-gyűjtemény, 345. sz. A következő jegyzetben szereplő források azonban inkább azt valószínűsítik, hogy a adászteveliek ezen javaslatát a pápaiak nem fogadták el. Az 1754-1755-ös években a második lelkész beállítása és az iskolák ügyében folyamatosan tárgyalásban állt a két helység református közössége, a másik oldalnak is tudunk olyan javaslatokról, melyeket az érintettek elvetettek. A pápaiak például 1755-ben tettek egy ajánlatot a tevelieknek arra nézve, hogy kaphassanak tőlük egy nemesi telket, amelyen felépíthetik saját iskolájukat és a második lelkész paplakát. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1755:7-8. Végül nem az általuk javasolt módon, hanem egy sokkal bonyolultabb eljárás révén jutottak telekhez, melyre később felépíthették iskolájukat. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liskay-gyűjtemény, 358-359. sz. V.ö. TRÓCSÁNYI 1981. 75.

¹⁴ Ezt alátámasztja két forrás is. Az egyik Baksai Miklós A[dász] Teveli Oskola Mester és Cántor panaszelevele a pápai árva egyháznak, miszerint már három éve nem fizetik járandóságát. Végül kifizetik, erről 1763. április 3-án ír nyugtát. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1763:2. A másik Ersek Miklós A[dász] Tevelyi Reformatus Oskola Mester 1776. március 24-én kiállított nyugtája, melyben világosan kimondja járandóságának jogcímét: ... a Pápai árva Szent Eklésiától Cántorságomért rendelt 10 Rhénes Forintokat ... fel vettem ... DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1776:6.

¹⁵ Ezt egy másik fontos forrás támasztja alá, melyre Tóth is hivatkozik. 1768-ban Bende Péter a pápai reformátusok nevében kérvényt fogalmaz az uralkodónak, hogy vegye tekintetbe betegjeiket és öregjeiket, akik nem tudnak messze vándorolni vallásuk gyakorlása érdekében, továbbá apró gyermekeiket is, akik iskolai nevelés nélkül maradnak (*accederet his etiam, Celsissime Domine, quod tenellae proles nostrae, quas e gremio materno, paternaeque cura aetas imbecillis avellere haud pateretur, ut mature Creatoris sui notitia et Christianae religionis principiis, reverentiaque erga parentes debita imbuerent, eruditorem exposcerent.*) Ezért kéri egy iskolamester működésének engedélyezését, aki naponta könyörgéseket végez, és tanítja a kicsinyeket (*dignetur Maestas Vestra Sacratissima ... ludi magistrum quendam hic in oppido Papa intertenendum clementissime indulgere, qui ... proles nostras tenellas in Christianae religionis principiis inbuat, quid Deo, quidque Caesari juxta dulcissimi Salvatoris nostri monitum solvendum sit, mature eas instruat ...*). DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liskay-gyűjtemény, 398. sz.

¹⁶ TÓTH 1941. 207.

¹⁷ 1755. 1. pont: Mivel hogy ezen Teveli Oskola Mester panaszkodik azon, hogy holmi peregrinus Deakok és alamsinát kéri Praedikátorok feles számmal járván hozzája, azokra nagy consumptiot kell nékie tenni, mind pedig azonis, hogy a' Falu Harangozot nem tartván, a' harangok pedig magas helyen lévén sok bajja vagyón a' harangozással, főkeppen estve és reggel, azért instálván előttünk, hogy ezeket méltó respectusha véoen valamittel recompensálnánk. Mellyre nézve közönséges akarattal resolvoaltattot, hogy ezekre nézve fizettetik néki 10 floreni estendőnként ... PREL. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755-1797. 1. 1773. január 30. 4. pont: ... közzöttünk az vala a' szokás, hogy a Teveli

Az elemista korú apró gyermekek iskoláztatása tehát nehézséget jelentett a pápai szülőknek a hatvanas-hetvenes években is. Az idősebbek elé azonban nem tornyosultak elháríthatatlan akadályok az Adásztevelre járással kapcsolatban. Hol tanultak ők?

A szakirodalom egyöntetű állítása szerint¹⁸ a „pápaiak iskolája”, a csonka kisközségi iskola először a helybeli adászteveli iskola épületében működött, ahol a diákok a teveliekkel felváltva tanultak.¹⁹ Közben azonban folytak a tárgyalások épületek vagy telkek vásárlásáról a „pápai iskola” és a második lelkész számára. Végül 1757-ben a pápaiak megszereztek egy nemesi telket, ahol 1761-re vályogból felépült saját iskolájuk. Ezt 1776 nyarán kőből is újjáépítették. Ebben az épületben működött iskolájuk egészen a Pápára történő visszaköltözésig.²⁰

Az adászteveli elemi iskola épületéről az eddigi szakirodalomban nem találtam említést. Most felszínre került adatok szerint egy boltozatos kis házacska lehetett a teveli paplak telkén, utoljára 1739-ben építették újjá.²¹ Miután a pápaiak 1761-ben felépítették saját iskolájukat, a teveliek is nekiálltak a sajátjuk tatarozásának: 1764-ben teljesen újra is építették.²²

Amit még feltárt a korábbi szakirodalom, az a pápaiak iskolájának felépítése. A királyi rendelet szerint ebben a grammatista osztály lehetett a legfelső csoport. Egy 1769-es névsor szerint a tanulók 7 csoportra lettek felosztva:

Mesternek a' harangozásért és gyűjő menő Deákoknak intertentiójáért a Pápai Ecclesia fizetett éftendőnként 10 forintot ... Uo. 32.

¹⁸ Leszámitva Tóth Endre e témában született legkorábbi írását, ahol még azt állította, hogy „az iskola részére egy teveli házat béreltek ki.” TÓTH 1931. 107. Tévedése onnan eredhetett, hogy figyelmen kívül olvasta el a második jegyzőkönyv egyik pontját, mely szerint a teveliek pénzt kértek annak fejében, hogy iskolaépületükben működött a pápaiak iskolája. 1758. december 30. 2. pont. PREL. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 17. Szövegét a függelékben 1. sz. alatt közlöm.

¹⁹ TÓTH 1933. 9–10. TÓTH 1941. 208. TRÓCSÁNYI 1985. 75. Ezt alátámasztja az adászteveli és a pápai gyülekezet között 1754-ben létrejött szerződés 3. pontja, melyre Tóth is hivatkozik. Eszerint a pápaiak is megtartják az iskolai tanítás eddigi rendjét. 1754. április 22. Az *Ecclesiai igazgatásban a' minémű rendelt és modott tartottak Ő Kegyelme, mind a' Tanított [értsd: a lelkészek], mind az Oskola eránt, azt meg zavarni nem kívánjuk, sem nagyobb terhel terhelni nem igyekesszük.* DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 326. sz.

²⁰ TÓTH 1933. 10–15. TÓTH 1941. 207–209. TRÓCSÁNYI 1981. 75. A nemesi telék megszerzéséről szóló források a 13. jegyzetben vannak felsorolva. Az 1761-es építkezésről szóló határozat szövegét a függelékben 2. sz. alatt közlöm. Az 1776-os újjáépítés határozata: 1776. január 31. 5. pont. *A' Teveli Oskolánknak sovány falai, mivel igen meg romladoztak, és majd ki is dűlnék, azért el végeztetett, hogy a' nyáron kőből rakattassék fel.* PREL. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 35.

²¹ 1739. Ugyan azon Esztendőben a Parochialis háznál lévő kő boltocskára vagy Tanuló házacska az alatta lévő pinczékével edjűtt ex fundamento ujjonnan építetett ... DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 342.

²² Anno 1764. Péter István Uram Curatorsága alatt kezdetett építetni Az Oskola Ház, Konyha, Classis, Kamara fundamentomától köbül, és azon esztendőben fedél alá vettetett. DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 328.

a legalsó, a lectorok, és a legfelső, a grammatisták között még további négy működött (declinisták, diversisták, comparisták, coniugisták), emellett, nem tudjuk, mikor, de – nyilvánvalóan engedély nélkül – egy syntaxista osztályt is indítottak a grammatista felett, ami ekkor, 1769-ben már létezett,²³ így a latin nyelvtanos oktatás teljessé vált, az iskola valódi kisgimnáziummá fejlődött.²⁴ 1771-től vannak adataink arra nézve is, hogy Nagy Mihály praeceptor németet is tanított.²⁵

Ez a csoportbeosztás is némi magyarázatra szorul. A nyelvtanos szemléletű alsó- és középfokú oktatásban országosan bevett gyakorlat volt a tanulócsoporthoz aszerinti elnevezése, ki hol tart a latin nyelv elsajátításában. A *lector* (összefüggő olvasást tanuló), a *declinista* (névszóragozó), a *comparista* (melléknév-fokozó), a *coniugista* (igeragozó), a *grammatista* (a teljes latin szótant rendszerező, ismétlő) és a *syntaxista* (mondattant tanuló) kifejezések más iskolákban is elterjedtek voltak. Nem találtam viszont nyomát másutt a *diversista* fogalmának. A *diversio* szétválasztást, elkülönítést jelent. Minthogy a főneveket a jelzők különböztetik meg egymástól, valószínűleg a pápaiak teveli iskolájában a *declinista* (névszóragozó) csoport lett kettéválasztva: az itteni declinisták alighanem főnévragozást, míg a **megkülönböztetőnek** fordítható diversisták melléknév-, számnév- és névmásragozást tanultak. (A melléknév fokozása már a *comparista* tananyaga.)

Kérdéses az is, milyen viszonyban állt egymással a teveli és a pápai isko-

²³ DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 402. sz. KIS 1896. 88. LAMPÉRTH 1931. TÓTH 1931. 108. 130. TÓTH 1933. 17. TÓTH 1941. 210. Trócsányi az 1769-es forrást csak korábbi publikációkra hivatkozva ismerteti, alighanem kezében nem volt, ezért írhatja róla – helytelenül –, hogy nem jelzi, „honnan kerültek ki az iskola növendékei”. TRÓCSÁNYI 1981. 77., 86 (182–184. sz. jegyzet).

²⁴ A kisgimnázium a teljes latinos anyag oktatását felölölő intézmény volt az elemista csoport(ok)tól a syntaxistáig, a nagygimnázium ezen felül poétikát és retorikát is oktatott. MÉSZÁROS 1988. 33–34.

²⁵ Tóth Endre 1773-tól, Trócsányi Zsolt 1771-től feltételezi a német nyelv oktatását. TÓTH 1941. 210. TRÓCSÁNYI 1981. 76. Mi három adatot is találtunk. 1771. március 19-én a nyilvános vizsgán már anyag a német nyelv. *Conspectus examinis annuversarii ludi Papensis anno 1771. die 19. Martii A[dász] Tevelini publice celebrati. [...] 8^a Specimen profectus nostri in lingua Germanica expositionibus ac resolutionibus dabimus, et sic tandem 9^a Productionibus sermone Germanico, Latino atque Hungarico enarrandis examini nostro finem imponemus.* DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1771:9. A pápai presbitérium 1772. február 8-án rendezi a teveli praeceptor fizetését, ekkor ismét kötelezi a német nyelv tanítására is. Anno 1772. die 8^a Februarii együtt léven elől Járo Uraink azt végezték, hogy a' mostani dragasagot considerationban véven titulo doni absque ulteriori consequentia et hac vice adassék Teveli Preceptor Uraninak praeter ordinarium annuale sallarium Tiz forint, id est floreni 10, eő Kegyelme pedig az Oskolában liven forgodni, és nevezetessen a' Nemeth nyelcsetis tanittani Koteless leßen. Signatum Papae die et anno, quibus supra. Sandor Gergely Fő Curator manu propria. A túldoldalon: Nota bene! Pro auctione sallarii instat: 1^a decem discipulos Tevelienses. 2^a Pro privata instructione linguae Germanicae a singulo discipulo in eadem lingua florenum 1. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 418. sz. 1773. január 30. 3. pont: Az egyházközség Nagy Mihály praeceptornak meghagyja, hogy a' kiknek capacitassa leß, a' német nyelvben is initiállja. PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 32.

la elemi oktatása, ezért röviden a *lector* értelmezésére is kell térni.

Az elemisták jelölésére iskolatörténeti forrásaink tanúsága szerint számtalan kifejezés szolgált, ezek azonban nincsenek egymással teljes átfedésben. Az elemi oktatás célja eljutni a betűk felismerésétől az összefüggő szövegek olvasásáig. Mindez hosszabb folyamat, amit sok helyen több tanulócsoporthoz kialakításával oldottak meg.²⁶ A betűk felismerése, olvasása és írása az első szint, ez az *abecedarius*, *alphabeticus*, *alphabetarius*, *alphabetista* (ábécés, betűző) dolga.²⁷ Ezután a betűk szótagokká majd szavakká történő összevonása következett, ezt sokhelyütt külön szintként kezelték, az itt tanulót *collector* (szótagoló) névvel jelölve.²⁸ Az elemi oktatás felső szintjén már a szavak és mondatok folyamatos olvasása volt a cél, melyet a *lector* (olvasó) tanult.²⁹ A felsőbb szintű, nyelvtani anyagot tanulók csoportjaiba csak a folyamatosan

²⁶ Az 1677-es eperjesi tanrend külön kihangsúlyozza, hogy az iskola vezetőjének bölcs belátása szerint a kezdő osztálynak több tanítója is legyen. HÖRK 1896. 389.

²⁷ A pápai kollégiumban 1718-ban a legelső csoport neve *synopsistae vel alphabeticci* volt, a barsi egyházmegye egyik határozata is a kisiskolák legelső csoportját *synopsistae vel abecedarii* névvel említi. DREKK O. 1029. 8. DREL 25. a. 1. Barsi egyházmegye II. sz. jegyzőkönyve. 44. A synopsis egybevetést, összehasonlítást jelent. A *synopsista* név alighanem arra utal, hogy a betűzés folyamata a különféle betűk képének összehasonlításával történik.

²⁸ A szó abból a latin kifejezésből ered, amit a betűk szótaggá, illetve a szótagok szavakká történő összevonására használtak (*collectio literarum in syllabas*, *collectio syllabas*). Újfalvi Imre debreceni oktatási útmutatója 1597-ből. MÉSZÁROS 1981b. 209. Lőcsei iskolaszabályzat 1589-ből. Uo. 184. A kifejezésből igét is „magyarítottak”. *Giermek tanitastol (!), ha olvas vagi colligal, egi köből hort ad; az declinista két köblöt ad.* Az olaszliszkai református egyház jövedelmeinek felsorolása 1611-ből. ZSINKA 1927. 163.

²⁹ Az elemi oktatás többszintűségére, illetve az olvasástanulás szakaszaira: MÉSZÁROS 1972. 129. MÉSZÁROS 1981a. 389., 515., 596. MÉSZÁROS 2001. 41–43. Egyéb példák: 1696-ban a barsi egyházmegye egyik határozata a kisiskolák következő szintjét különbözteti meg: *synopsistae vel abecedarii*, *collectores*, *lectores*, *rudimentistae*, *grammatistae*. 1747-ben a veszprémi és mezőföldi egyházmegyében lévő néhány kisiskola a következőképpen épült fel. Soponya: *collectores*, *lectores*, *declinistae*. Füred: *collectores*, *lectores*, *declinistae*, *comparistae*, *coniugistae*. Kenese: *collectores*, *lectores*, *declinistae*, *coniugistae*, *grammatistae*. A lőcsei iskola 1589-es és 1670-es szabályzata szerint az elemi ismereteket két tanulócsoporthoz oktatták. Az elsőben a betűk felismerését és a szótagolvasást (*litteras singulas discunt, ... syllabas colligere et legere discunt*), a másodikban az összefüggő olvasást (*lectura*) tanították. A pozsonyi gimnázium 1724-es tanrendje szerint szintén két osztályban oktatták az elemi ismereteket: az alsóban betűfelismerés, szótagolás, majd a folyamatos olvasás elsajátítása folyt, a felsőben következett többek között az írás és a számolás. Eperjesen az elemi ismeretek elsajátítására csak egy osztály volt, de – mint már említettük – az 1667-es tanrend szerint több tanítójuk volt, tehát alighanem több csoportban tanultak, előrehaladottságuk mértéke szerint. Az 1707 körüli tanrend fel is sorolja az elemi ismeretek több rétegét: betűfelismerés, szótagösszevonás, szavak és mondatok összeolvasása, írástanulás. A debreceni kollégium legelső osztályában a XVI–XVII. század fordulóján a tananyag hatrétegű volt: a latin ábécé betűinek felismerése, szótagok összevonása, példaszövegek, szótár és nyelvkönyv olvasgatása, egyszerű ragozások memorizálása, írástanulás, vallási ismeretek. DREL 25. a. 1. Barsi egyházmegye II. sz. jegyzőkönyve. 44. DREKK O. 669. Torkos Jakab 1747-es egyházlátogatási jegyzőkönyve. 13., 20., 32. A lőcsei gimnázium 1589-es iskolaszabályzata. MÉSZÁROS 1981b. 184. Az eperjesi gimnázium 1677-es és 1707 körüli tanrendje. HÖRK 1896. 389., 391. Újfalvi Imre debreceni oktatási útmutatója 1597-ből. MÉSZÁROS 1981b. 217. MÉSZÁROS 1981a. 227., 322., 362., 568–569.

olvasni tudókat engedték tovább.³⁰ A fenti kifejezések tehát fokozati különbségeket jelölnek, mindegyikük az *elementarius* és *parvita* gyűjtőfogalmába tartozik.

Ami a pápaiak teveli kisgimnáziumát illeti, itt **nem említenek ábécéseket**, csak olvasókat. Ebből arra következtetnek, hogy valamiféle munkamegosztás épülhetett ki a két intézmény között: **az elemi oktatás alsó szintjével a pápaiak iskolájában nem foglalkoztak**, ez alighanem kizárólag az adász-teveli elemi iskola dolga volt.

A szakirodalom eddigi eredményeinek ismertetése után eljutottunk oda, hogy közelebbről szemügyre vegyük az adász-teveli korszak diáknévsorait.

Sajnos az adász-teveli elemi iskola ekkori tanulóiról nincsenek adataink. A „pápaiak iskolájáról” azonban 1763–1781 közötttről 14 névsorunk is fennmaradt.³¹

Mindenekelőtt hasonlítsuk össze a létszám-adatokat!

Év	Összlétszám
1763	50
1768	69
1769	67
1770	58
1771	49
1772	46
1773	58
1775	65
1776	78
1779	61
1780	60
1781	61
átlag	60

Ha ezeket összevetjük a pápai kollégium első ismert összlétszámadataival (1718: 306 + 59 leány; 1737 után: 100),³² természetesen szembetűnő a különbség. Ha azonban figyelembe vesszük azt, hogy az Adásztevelen

³⁰ Ezt külön kihangsúlyozza az 1707 körüli eperjesi tanrend, és a pozsonyi gimnázium 1724-es tanrendje is. HÖRK 1896. 391. MÉSZÁROS 1981a. 569.

³¹ Későbbi hivatkozások mellőzésével itt soroljuk fel mindegyik jelzetét. Vastag betűvel azokat szedtük, melyek a diákok származáshelyét is feltüntetik, ezért alaposabb vizsgálódás tárgyai voltak. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1763:8, 1768:3, 1769:9, 1769:10, 1770:4, 1771:17, 1772:10, 1773:13, 1775:5, 1776:11, 1779:4, 1780:6, 1781:16. Emellett még egy 1769-es, mely a származáshelyen kívül a tanulócsoporthoz is feltünteti: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 402. sz. Trócsányi Zsolt ezeknek csak egy kis részéről tudott. TRÓCSÁNYI 1981. 77. Mindezek meg fognak jelenni *A pápai kollégium diákjai 1585–1861* című kiadványunkban.

³² 1718. december 21. DREKK O. 1029. Keltezés nélkül [1737 után]. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 226. sz. Mindezek szintén meg fognak jelenni *A pápai kollégium diákjai 1585–1861* című kiadványunkban 1. és 3. sz. alatt.

működő kisgimnáziumban nincsenek tógás deákok, és hiányoznak a gimnáziumi felsőbb csoportok (*logicus, rhetor, poeta*) is, már nem is tűnik olyan kevésnek a létszám. A togátusok az 1737 utáni névsorban húszan voltak, a felsőbb gimnazistákra is húszat számolva 60 kisdíák marad, ami pont megegyezik ismert adataink átlagával. Így megerősíthetjük Trócsányi Zsolt állítását, miszerint „az 1752 után megmaradt, illetve újra kiépült osztályok létszáma ... nem csökkent” az 1730-as évek végi állapothoz képest.³³

Mivel ezek a névsorok eredetileg a diákok által fizetett tandíjak kimutatása céljából készültek, érdemes egy pillantást vetnünk a fizetett összegekre, illetve a tandíjmentesség okaira is!

Az 1763-as és 1768-as névsor szerint az éves tandíj 11 garas volt, amit származástól függetlenül mindenkitől szedtek. Ha valaki nem a tanév elején, hanem később iratkozott be, részarányosan kevesebbet fizetett. 1769-től változott a helyzet: ettől kezdve a pápaiak és a teveliek éves tandíja 60 dénár, vagyis 12 garas, a máshonnan érkezőké (*extranei*) pedig 1 forint.³⁴ A tandíjfizetést a diákok két módon kerülhették ki. Az egyik, hogy bekerültek azok csoportjába, akik a praeceptornak teljesített munka fejében kaptak mentességet (*immunitas*), az ő tandíjukat az 1771-es névsor záradéka szerint a pápai egyházközség fizette ki. 1768-ban és 1771-ben kereken tízen voltak, lehet, hogy ez egy állandó létszámú csoport volt. A másik lehetőség az volt, hogy egyesek ingyenesen (*gratis*) tanulhattak, ezek voltak a *gratisták*. Az 1773-as, 1775-ös és 1776-os névsorok tanúsága szerint prédikátorok, iskolamesterek, egyházfik, lelkészözvegyek fiai, szolgálai és árvák kaphattak ingyenességet. 1779-ben pedig 11 pápai diáknak a városban pusztító tűzvész miatt³⁵ engedték el a tandíjat.

Három legértékesebb névsorunk a diákok származási helyeit is feltünteti, ami mélyebb vizsgáldásokat is lehetővé tesz.

Az 1769. évből az egyes tanulócsoportokon belül is láthatjuk a szülőhely feltüntetését:

³³ TRÓCSÁNYI 1981. 77. Nincs viszont igaza az általa ismert névsorok értelmezésében. Az 1769-es névsorral szemben az 1763-asról, valamint az 1780–81-esről azt állítja, hogy ezekben nincsenek benne a lectorok. Ezt azonban semmi sem támasztja alá: az összes névsor kivétel nélkül ugyanabban a formában készült, semmi sem indokolja, hogy azt feltételezzük, egyikben szerepel, másikban pedig nem az elemi osztály.

³⁴ A névsorok tanúbizonyosága mellett ezt presbitériumi határozat is rögzíti. 1773. január 30. 3. pont. PREL. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 32.

³⁵ 1779-ben két tűzvész is pusztított Pápán: az egyik március 4-én este keletkezett, 20 halottja volt, a fél város leégett. A másik szeptemberben déltájban támadt, több, mint 200 ház pusztult el. HUDI-MEZEI 2004. 30–37.

1769. év					
csoportok	összesen	pápai	teveli	egyéb	
				sorszám	helyszín
syntaxista	10	2	3	5	Böny 2, Csöngye, Sárkány, Tapolcafé
grammatista	9	1	3	5	Bödöge, Bölcsföldre, Mezőlak, Mihályháza 2
coniugista	11	0	7	4	Bödöge, Dém, Gyimót, Szemere
comparista	15	6	1	8	Bödöge, Csöngye, Dáka, Gyimót, Mezőlak, Tamási 2, Tapolcafé
diversista	6	2	3	1	Békás
declinista	6	1	5	0	-
lector	10	1	9	0	-
Összes	67	13	31	23	

Két másik tanévből az összlétszám származási helyeinek megoszlását tanulmányozhatjuk:

év	összesen	pápaiak	teveliek	egyéb	
				sorszám	helyszín
1770/71	58	8	30	20	Gyimót 5, Bödöge 3, Csöngye 2, Mezőlak 2, Tapolcafé 2, Békás, Csöngye, Dáka, Gyöngy, Mihályháza, Sárkány
1773/74	58	9	37	12	Bödöge 2, Noszlop 2, Takácsi 2, Henye, Mezőlak, Nóráp, Tósok, Vámos, Veszprém

Az alábbi táblázat a diákok származáshely szerinti százalékos megoszlását tünteti fel a három ismert tanévből:

évszám	pápaiak	teveliek	egyéb
1769	20	46	34
1770/71	14	52	34
1773/74	15	64	21

Mi derül ki ezekből a táblázatokból?

Adataink világosan mutatják, hogy nem arról volt szó: egy az egyben a kisgimnáziummá csonkított pápai kollégium települt át Adásztevelre, hiszen a pápaiak erős kisebbségben voltak saját iskolájukban. 1769-ben a helybeli adászteveliekkel szemben a más településekről érkezőkkel együtt is csak szűk többséget (54%) tettek ki. A következő évben fordult a helyzet: a teveliek számaránya már meghaladta az ötven százalékot, ez később még tovább nőtt.

Csak összehasonlításképpen említjük, hogy az 1737 utáni névsor szerint a 100 diák között összesen 28 pápai és **mindössze 1 adászteveli** volt, Veszprém megyéből 28, a dunántúli egyházkerület többi vármegyéjéből 38, távolabbi területekről 5 diák érkezett;³⁶ 1797-ben pedig, mikor a pápai kollégium hivatalosan is az egyházkerület anyaiskolája lett, a 302 diákból 63 volt pápai (21%), **mindössze 3 adászteveli (1%)**, 62 Veszprém megyei (20%), 135 a dunántúli egyházkerület többi megyéjéből (45%) és 41 az ország távolabbi tájairól való (13%) diák.³⁷

A teveliek 1737 utáni és 1797-es 1%-os kollégiumi részaránya tehát az adászteveli korszak kisgimnáziumában 50–60%-ra emelkedett. Ami még feltűnőbb, hogy a két legelső osztályban: a lectorok és a declinisták között, ahol más településekről jött diákok egyáltalán nem voltak, szintén markáns többségben voltak a pápaiakkal szemben. **Ez azt mutatja, hogy a „pápaiak iskolájára” egyfajta kettősség volt jellemző.**

Egyfelől de jure, **jogilag** mint a pápai egyházközség tanintézménye a teveli iskolától független volt, ezt a források szóhasználata is tükrözi (ezt mutatja a pápaiak által iskolájuk jelölésére használt kifejezések közül: *Teveli oskolánk*, *Tevelen lévő oskolácskánk*, *ludus Papensis*, *Adáß Tevelen a Pápai Oskola*, *az Pápai árva Oskola*).³⁸

Másfelől azonban a pápaiak teveli iskoláját de facto, **ténylegesen** a helyi lakosok is sajátjuknak tekintették. Ezt támasztja alá az a már kifejtett jelenség is, hogy 1769-től ők is a pápaiakkal megegyező tandíjfizetési kedvezményt kaptak. (Ekkor már külön épületben volt a pápaiak iskolája, tehát a kedvezménynek nem lehetett indoka a teveli iskola épületének használata.) Sőt, erre jó példa a pápai presbitériumi jegyzőkönyv egyik korábbi megjegyzése is. Az egyházközség elöljárói 1758-ban azért határozták el saját iskola emelését, mert a teveliek bérleti díjat kértek tőlük a teveli iskolaépület használatáért. Ekkor említetik meg mellékesen az is, hogy egyszer már ezt a bérösszeget a teveliek elengedték azon a címen, hogy **az ő gyermekeik is oda járnak**.³⁹ (Itt a teveliek nyilván nem saját elemi iskolai intézményükre, hanem az ugyanabban az épületben működő pápaiak iskolájára gondoltak, hiszen csak így indokolt a bérmentesség.)

Elgondolkodtató az a tény is, hogy egy 1766-os megyei vizsgálat Adásztevelen csak **egy iskoláról** és az abban működő **két tanítóról** tud: az

³⁶ Az irat jelzete a 32. sz. jegyzetben.

³⁷ 1797. május 22. DREL I. 7. g. Pápai református gimnázium iratai. Felvételi könyv I. kötet (1797–1850/51.) 3–11. Szintén *A pápai kollégium diákjai 1585–1861.* című kiadványunkban fog megjelenni 23. sz. alatt.

³⁸ 1761. március 19, 1773. január 1. PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 24., 35. 1757. december 24. Uo. 15. 1771. március 19. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1771:9. 1781. december 22. Uo. 1781:12. 1781. január 12. Uo. 1781:1.

³⁹ A határozat szövege a függelékben szerepel 1. sz. alatt. Lásd ugyanott a 2. számot is!

ott említett Vintze István rektor (*ludi magister*) a forrásainkban emlegetett *Teveli Mesterrel*, Nagy Mihály alárendelt segédtanító (*subalternus instructor*) pedig az ugyanott sűrűn előforduló *Teveli Praeceptorunkkal* azonos.⁴⁰ Ez azt sugallja, hogy a kérdőpontokra választ adó adászteveli nemesség tudatában a két intézmény egységes iskolaként élt, ahol ugyan a *praeceptor* (segéd-tanító) tanította a felsőbb csoportokat, mégis hivatala elnevezése alapján az elemistákat oktató *rector* (iskolamester) beosztottja volt. Valóban érdekes, hogy a pápaiak soha nem rektornak titulálják saját, jogilag független iskolájuk vezetőjét!⁴¹ Talán ők sem akarták bolygatni az adászteveli református nemesség érzékenységet, és még burkolt formában sem kezdeményeztek semmiféle hatásköri vitát.

Most vessünk egy pillantást az *extraneusokra* is, akik nem teveliek vagy pápaiak, hanem távolabbról érkeztek!

Ők érthető módon csak a felső öt csoportban találhatók, hiszen korábban nyilván saját gyülekezetük elemi iskoláját végezték el, és továbbtanulni jöttek ide. Az Adászteveltől való földrajzi távolság alapján származási helyüket három koncentrikus körbe lehet rajzolni:

1. közvetlen közletről érkezők: Békás, Bödöge, Dáka, Nóráp, Gyimót, Mezölak, Mihályháza, Tapolcafé, Takácsi;
2. távolabbi Veszprém megyei gyülekezetekből érkezők: Csögle, Dém, Noszlop, Tamási, Tósok, Vámos, Veszprém⁴²;
3. szomszédos vármegyékből: Bőny (Győr vm.), Bölcsföldre (Vas vm.), Csöngye (Vas vm.), Gyönk (Tolna vm.), Henye (Zala vm.), Sárkány (Bősárkány vagy Szilsárkány, Sopron vm., vagy Bakonysárkány, Fejér vm.), Szemere (Győr vm.)

⁴⁰ A forrást a függelékben 3. sz. alatt közöljük. Trócsányi Zsolt is hivatkozik rá, ő azonban a benne található többi információt is pontatlannak bélyegzi („nem tud pl. az iskola alapítványairól” — bár helyesen mutat rá ennek okára: „ezeket feltehetőleg el is titkolták a vizsgálóbiztosok előtt”), így az *egy iskola-két tanító* felállást is — mint az összeírás nyilvánvaló tévedését — elveti. TRÓCSÁNYI 1981. 86. 174. sz. jegyzet. Mi inkább a jogi és a tényleges helyzet között feszülő kettősség alapján tudjuk értelmezni ezt a forrást is.

⁴¹ Egyetlen egyszer nevezi őt így az aláírók neveit is tartalmazó első törvénykönyvben a Nagy Mihály mint aláíró neve mellett szereplő két utólagos bejegyzés közül az elsőben (alighanem már az adászteveli korszak lezárultát követően Márton István által fogalmazott) ünnepélyes hangú rövid életrajz. *Michael Nagy praeceptor coniugistarum in hocce gymnasio anno 1751., anno vero 1752. syntaxistarum, post ereptum vero scholarum exercitum ab anno 1752. usque ad annum 1783. rector scholae Teveliensis, denuum ab anno 1783. restitutus scholis nostris hic iterum coniugistas et declinistas indefessa diligentia docet. Vivat quam diutissime feliciter!* [A második bejegyzés:] *Obiit die 27. Maii 1794. Molliter ossa cubent!* DREKK O. 353. 106. Publikálta magyar fordítással együtt: KIS 1896. 87–88. A bejegyzést Márton Istvánhoz köti: BODOLAY 1981. 95. Nagy Mihály életpályáját röviden ismerteti: TRÓCSÁNYI 1981. 77.

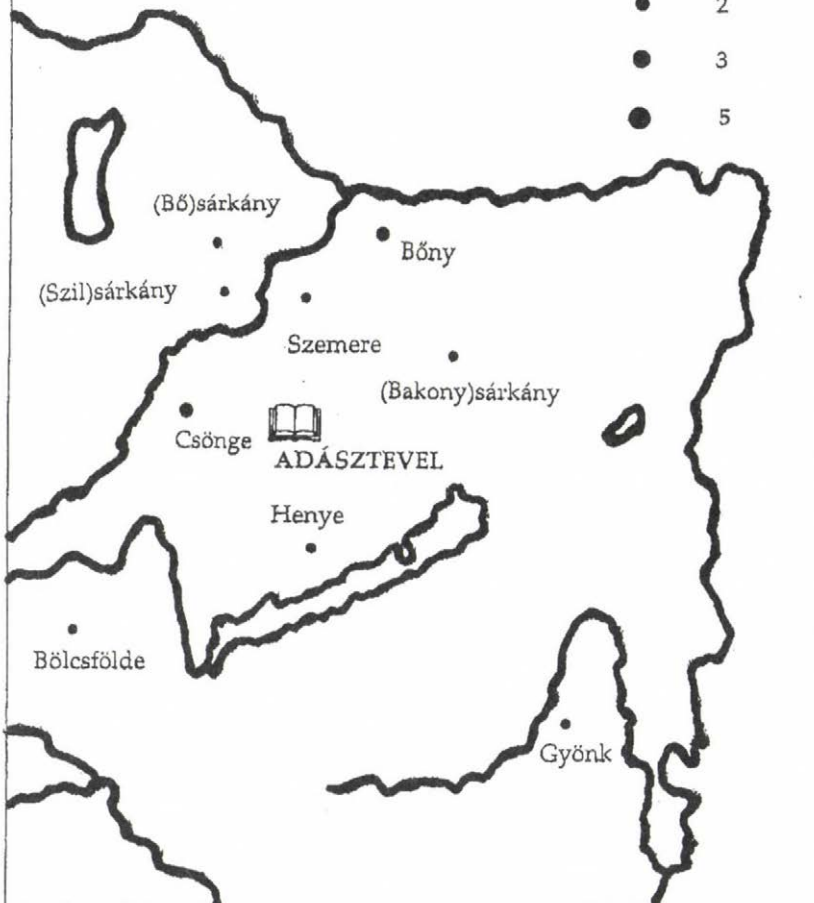
⁴² Veszprémben ezidőtájt nem működhetett református iskola. 1717-ben elűzték lelkészét és tanítóját, a vallásgyakorlatot csak 1783-ban állították vissza. THURY 1893. 33, 48, 83.

1. sz. térkép

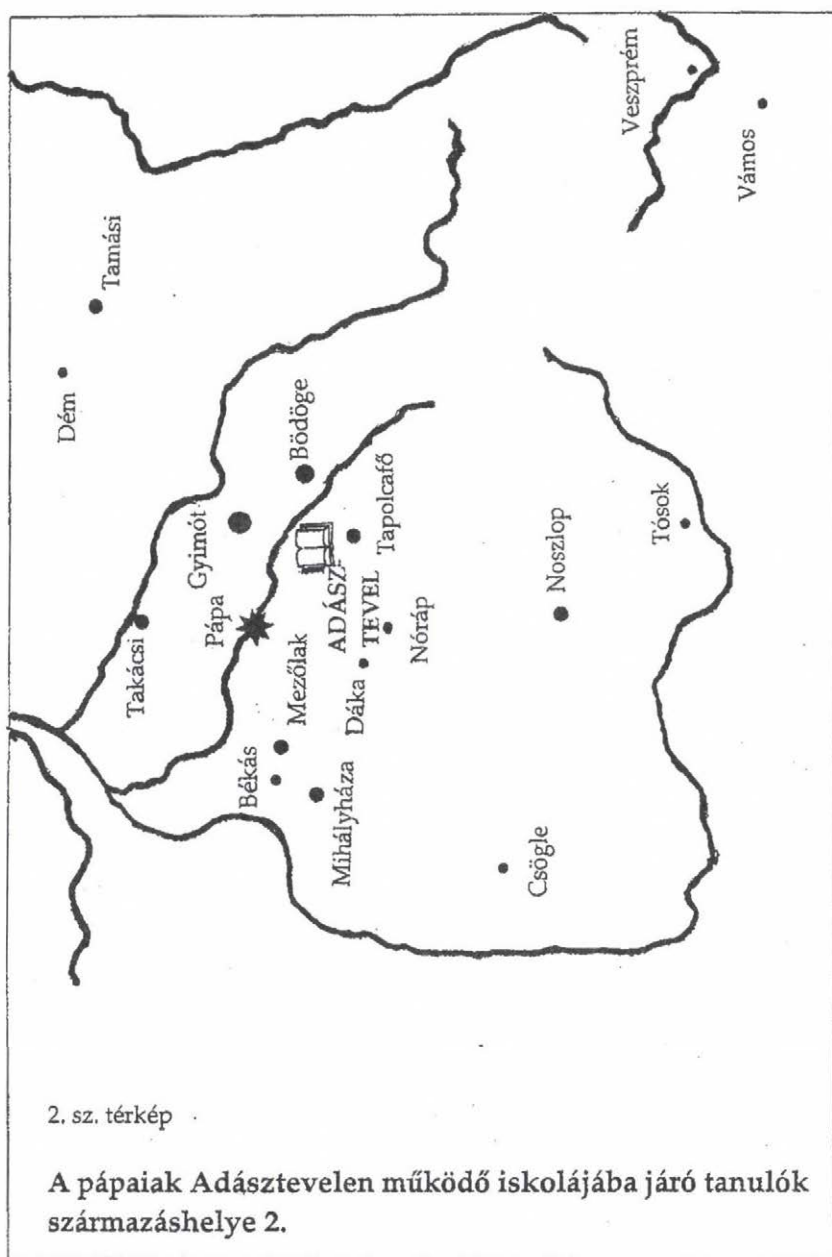
A pápaiak Adásztevelen működő iskolájába járó tanulók
származáshelye 1.

A tanulók száma:

- 1
- 2
- 3
- 5

1. sz. térkép

2. sz. térkép

Az extraneusok származási helyeinek földrajzi megoszlását az **1. és 2. számú térképeken** is ábrázoltuk.

Feltűnő, hogy a külső kör helységei a Tolna megyei Gyöng kivételével mind a dunántúli egyházkerület területére estek. Valamennyi tehát még most is megmaradt a köztudatban abból a felfogásból, amit az 1737 után keletkezett névsor jól láthatóan tükröz: a pápai kollégium ha jogilag, írásba fektetve még nem is, de ténylegesen már a dunántúli egyházkerület anyaiskolája volt.⁴³

Összefoglalásképpen elmondhatjuk, hogy a fentiek tükrében a következőképpen látjuk az adászteveli korszak iskolai viszonyainak sajátosságait:

1. 1752. május 12-én megszüntetik a pápai kollégiumot. A felsőbb diákok egy része új iskolát keres, a többiek kívárnak.
2. 1753. július 9. után létrejön Adásztevelen a jogilag a teveli elemi iskolától független pápai csonka kisgimnázium. Kezdetben 6 tanulócsoportha van a lectoroktól a grammatistákig, de 1766–1769 között valamikor egy syntaxista csoporttal, majd 1771-ben német oktatással is bővül, így — illegálisan — teljes kisgimnáziummá fejlődik. Az összes csoportot Nagy Mihály praeceptor tanítja.
3. A pápaiak adászteveli iskolája 1753–1761 között helyileg az adászteveli elemi iskola épületében működik, diákjai a teveli elemistákkal felváltva használják. Az épületért bérleti díjat kell fizetni.
4. 1761-ben egy külön iskolaépület készül fából és vályogból egy, a pápai egyházközség kezébe került adászteveli telken. Ezt 1776-ban kőből újjáépítik. 1764-ben az adászteveliek iskolájának újjáépítése is megtörténik.
5. Az adászteveli kisdíákok a betűvetés alapjait saját elemi iskolájukban sajátítják el. Közülük sokan az elemi ismeretek felső szintjét, az olvasást már a pápaiak kisgimnáziumának *lector* csoportjában tanulják. A felsőbb csoportokban is kimagaslóan nagy számarányban tanulnak adászteveli diákok. A pápai elemista korúak helyzete viszont kilátástalan: a pápai római katolikus iskolába nem mennek, Adásztevel nekik még messze van, alig néhányuk tűnik fel itt; szüleik azért harcolnak, hogy Pápan is legyen elemi tanító. Feltételezésünk szerint a pápai református nemesek elemista korú gyermekeik tanítására házitánítókat fogadhattak fel. Adásztevelen csak a felsőbb csoportokban tűnnek fel pápai diákok, de számarányuk ott sem nagy, a máshonnan

⁴³ TRÓCSÁNYI 1981. 66–67.

- jövőikkel együtt is egyre inkább alulmaradnak az adászteveliekkel szemben.
6. Bár jogilag a „pápai árva iskola” a teveli iskolától független intézmény, az adászteveliek tudatában, a közfelfogásban a kettő mégis egybemosódott; vezetőjének a teveli rektort tekintették, Nagy Mihály praeceptor pedig, aki a külön épületben tanuló felsőbb csoportokat oktatta, az ő beosztottjának számított. (Így nyilatkoztak 1766-ban is a megyei vizsgálóbiztosoknak.) Ők tehát saját iskolájuknak tekintették a pápaiak kisgimnáziumát.
 7. Ennek ellenére a dunántúli reformátusság körében tovább élt az a (jogilag még ki nem mondott) közfelfogás, hogy a pápai kollégium volt az egyházkerület anyaiskolája, s ez, ha erősen redukált formában is, de Adásztevelen működött tovább. Ezért az egyházkerület továbbtanulni vágyó diákjai elemi ismereteik otthoni megszerzése után szívesen mentek a teveli kisgimnáziumba.

A két iskola felépítésével, egymáshoz való viszonyával kapcsolatos eredményeinket sematikusán is ábrázoljuk (1. sz. ábra).

Végezetül függelékben soroljuk fel az Adásztevelen működő két iskola ismert tanítóit, majd közöljük a pápai presbitérium külön iskolaépület felhúzásáról szóló két határozatát és az 1766-os megyei vizsgálat adászteveli tanulói viszonyaira vonatkozó részét.

1. sz. ábra
Az Adásztevelen működő két iskola felépítése
(1755–1783)

középső szint	pápaiak adászteveli kisgimnáziuma	syntaxistae
		grammatistae
		coniugistae
		comparistae
		diversistae
		declinistae
alsó szint	adászteveliek elemi iskolája	lectores
		[abecedarii]

FÜGGELÉK

I. AZ ADÁSZTEVELEN MŰKÖDŐ „PÁPAI OSKOLA” PRAECEPTORA

Nagy Mihály: 1749: a pápai kollégiumban tógás deák; 1751: a coniugisták, 1752: a syntaxisták osztálytanítója Pápán; 1753–1783: a „pápaiak iskolájának” praeceptora Adásztevelen; 1783–1794: a coniugisták és declinisták osztálytanítója Pápán; +1794. május 27.⁴⁴

II. AZ ADÁSZTEVELI ELEMI ISKOLA ISMERT REKTORAI
1752–1783 KÖZÖTT1. **Nagy Ferenc** 1752⁴⁵2. **Szűcs Mihály** 1756–1757⁴⁶

A pápai kollégiumban tanult, 1747-ben subscribált. 1752-ben Adorjánházán levita és tanító. Valamikor Csöglén is tanítóskodott.⁴⁷

3. **Baksai Miklós** 1760–1763⁴⁸

A pápai kollégiumban tanult, 1746-ban subscribált. Sopronban tanult tovább ösztöndíjasként, 1747–1748-ban Pápán a coniugis-

⁴⁴ Lásd a 41. sz. jegyzetet. 1761. március 12-én kelt díjlevele: DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 382. sz. 1764-ben írt panaszlevele elégtelen ellátása miatt. K. n. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 391. sz. A pápai presbitérium 1764. május 5-én született határozata a korábbi díjlevél kiegészítéséről mindkét iratra rá lett vezetve. 1769. március 25-én kelt díjlevele: DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1769:5.

⁴⁵ 1752. május 22. Naszályi Szász István adászteveli lelkész egyik gyermekének keresztszülei *Nagy Ferenc Uram, Oskoláinknak akkori Mestere és felesége, Szalai Anna*. Naszályi István pápai és Naszályi Szász István adászteveli lelkész lelképásztori naplója. DREKK O.430. 185.

⁴⁶ Lehet, hogy már előbb is. Csak az ellene folyó fegyelmi vizsgálat nyomán bukkan fel neve. Káromkodást bizonyítanak rá, és feltehetőleg el is bocsátják. 1756. november 11. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 353. sz. 1757. január 22. PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 6. 1757. február 18, 28. DREL III. 62. e. Pápai református egyházközség iratai. Liszkay-gyűjtemény, 354. sz. Keltezés nélkül. Uo. 355.

⁴⁷ DREKK O. 353. 105. TÓTH 1927. 16.

⁴⁸ 1760. január 1. *Baksai Miklós Teveli Mester a' mi részüinkről is marasztassék ...* PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 20. 1760. szeptember 6. Gyermekeit keresztesztelik. DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 163. 1761. január 15. Ugyanő panaszkodik, hogy 1 éve nem kapta meg járandóságát. Uo. 23. 1763. április 2. Újra panasolja, hogy már 3 éve nem kapott bért. Most végre kifizetik. Uo. 25. és DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1763:2.

ták és comparisták, 1751-ben a syntaxisták osztálytanítója.⁴⁹ Később, 1774-ben már Kupon rektor.⁵⁰

4. **Vintze István** 1766⁵¹
1773-ban már Görzsönyben rektor.⁵²
5. **Komáromi István** 1769-1773⁵³
6. **Érsek Miklós** 1775-1777⁵⁴

III. DOKUMENTUMOK

1.

1758. december 30.

A pápai presbitérium első döntése arról, hogy Adásztevelen külön iskolaépületet kell emelni a pápaiak iskolája számára.

Lelőlhely: PREI. A pápai református egyházközség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 17.
Megjegyzés: A kiemelések a tanulmány szerzőjétől erednek.

- 2° A' Teveliek az oskola házoktul valo arendát (mellyet már ettzer el engedtek azért, hogy a' magok gyermekei is ott tanulnak) mivel igen sürgetik, Torkos János Uram fizette ki két eřtendőre cum defalcatione tamen ad interesse levatorum 80 florenorum interesse. E felett pedig
- 3° Elvégeztetett az is, hogy azon Teveliek, mivel a' haztul arendátis veřnek, nemis épittik, alkalmatlan és szoros is, és más több veřödségünk is van vélek, erre nézve a' magunk curialis fundusán (mellyet már perennaliter e' végre meg szerzettünk) épittsünk fabul egy Classist a' Gyermekeknek, a' rajta lévő házbul pedig Hering István kifizettetvén jo léřben a' Praeceptor lako helyének. Melly épületnek végben vitelére kértük és rendeltük Szaloki Andras és Eöř Mihály Uraimékat, hogy ő Kegyelmeik átollyában alkudjanak meg fel állítása eránt valami farago emberekkel.

⁴⁹ DREKK O. 353. 105. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1732:2.

⁵⁰ TÓTH 1927. 46.

⁵¹ Lásd a függelékben 3. sz. alatt.

⁵² TÓTH 1927. 34.

⁵³ 1769. december 8-án és 1770. december 28-án nyugtatja Torkos János pápai gondnokot járandósága átvételéről. DREL III. 62. f. Pápai református egyházközség iratai. Számadási iratok, pénztári nyugták. 1769-1770:1. 1769. október 31-én keresztapa. DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 441. 1773. június 8-án leányát temetik. DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 266.

⁵⁴ 1775. május 12-én és 15-én temetik fiát és lányát. DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 269. 1775. október 20-án keresztelik ikreit. DREL III. 36. e. Adászteveli református egyházközség iratai. 1. sz. anyakönyv 482. 1776. március 24-én nyugtatja a pápai egyházat az 1775/1776-os tanévi járandósága átvételéről. Ugyanarra a lapra írja rá a következő tanévi bérről szóló nyugta szövegét is 1777. március 26-án. DREL I. 1. b. Dunántúli református egyházkerület ügyviteli iratai. 1776:6.

2.

1761. március 19.

A pápai presbitérium második döntése arról, hogy Adásztevelen külön iskolaépületet kell emelni a pápaiak iskolája számára.

Lelőhely: PREI. A pápai református egyházköztség II. sz. jegyzőkönyve. 1755–1797. 24.

2° Juxta determinationem anni 1758. diei 30^{ae} Decembris mastan is meg nyugottunk azon, hogy mivel a' Teveli oskolánkban levő Gyermekeknek Classisok már tellyesseggel szoros és alkalmatlan, meg szaporodván Isten segedelméből tanulo gyermekeink, erre nézve ugyan Tevelen a' Parochialis Ház mellett föl szélről lévő Curialis fundusán ezen Szent Ekklesianak kéntelenítettünk a' Gyermekeknek egy jo nagy Classist, a' Praeceptornak pedig Egy bé nyilo szobát epíteni, jó lévén még egy szoba és konyha a' régi épületből. Alkudtunk meg azért mái napon ezen épületnek és a' régi egy szobának és konyhának teteje ujra csinálásaért Csapo Mihály és Balog Péter Hitünkön lévő Molnár Mester Emberekkel in toto 50 Rhenes forintokban illy modon: Hogy azon egy 18 singü hoßsaságu Classist és egy szobát az uttza Felöl ex fundamento ujra mind oldalát, mind tetejét, a' régi szobának és konyhának pedig csak a' tetejét és a' konyhának egyik oldalát állítsák fel jo fábul, egyedül csak a' mi a' fa munkát illeti, Sárzáson és nádverésen kívül, szoba ajtó ragaßtokat, ajtókat, ablak rámaókat csinálván, és a' magunk deßkájával tisztességesen meg is padlásolván, az oldalátis tartoznak meg fonnyi, de azoknak magunk fogunk fonni valo veßßt vitetni, ugy a' több épület fáknak az erdörül valo haza hordatása alá is magunk fogunk szekereket adni, ők pedig minden féle épület fákat meg vágni, faragni és Szent György napra fel is állítani köteleztetnek.

3.

Veszprém, 1766. július 8.

Veszprém vármegye továbbítja a Helytartótanácsnak többek között az adászteveli reformátusok válaszait, melyeket az iskolai vizsgálat kérdőpontjaira adtak.

Lelőhely: MOL C 39. Acta fundationalia. Lad. E. Fasc. 8/II. No 33. 1. melléklet.

Megjegyzés: A kiemelés a tanulmány szerzőjétől ered.

Infrascripti recognoscimus, quod nos virtute determinationis incltyti comitatus negotionem regulationis studiorum erga gratiosum excelsi Consilii Locumtenentialis Regii praescriptum disquirentes 1mo in oppido Papa processui huic superiori cum reverendis patribus Paulinis scholas tenentibus negotio in isto transmisso excelsi Consilii Locumtenentialis Regii

puncta communicavimus, ad quae has sub numero 1mo adnexas scripto exhiberant reflexiones, pariter 2do ex parte A catholicorum Adász Teveliensiū scholas usque gramaticam inclusive tenentium hanc replicam sub numero 2do advolutam recepimus, in reliquo, cum in aliis locis huiusmodi scholae non darentur, super his solum humillimam praesentamus reflexionem.

Signatum Wespremii, die 8va Iulii, anno 1766.

Josephus Terstyánczky incltyi comitatus
Weszprimiensis supremus iudex nobilium
manu propria
Josephus Lehem praefati incltyi comitatus
juratus assessor manu propria

Sub numero 1mo: Informatio Gymnasii Papensis reverendissimorum patrum ordinis Sancti Pauli primi eremitarum.

[...7]

Sub numero 2do: Replica dominis scholarum investigatoribus danda.

Erga clementissimam Sacratissimae Caesareo Regiae ac Apostolicae Maiestatis voluntatem intuitu scholarum Helveticae confessioni addictorum in hocce comitatu Wespprimiensi reperibilium per excelsum Consilium Locumtenentiale Regium huicce incltyto comitatui ex consilio die 11^a Martii 1766. celebrato intimatam ac medio processualis domini iudicis nobilium cum incolis huius possessionis eandem Helveticam confessionem profitentibus communicatam nomine eorundem cum demissa subditali obligatione punctatim responsum est.

Ad punctum interrogatum

Responsio

1mo: Nominibus locorum, in quibus scholae confessioni Helveticae addictorum⁵⁵ publicae habeantur praevis designatis?

1mo: Nobilitaris hacce possessio nominatur Adász Tevel.

2do: Quando et per quem fundatio haec facta fuerit?

2do: Vetustate scholae huius humanam memoriam longe sperante quando? et per quem? schola haec fundata sit, ignoratur.

3to: Qua cum obligatione et conditionibus scholae hae constitutae habeantur?

3to: Fundationis sive erectionis huius scholae initio non constante, nec de conditionibus quidpiam constaret, obligatio vero eius praecise in instructione puerorum consisteret.

⁵⁵ Az eredetiben hibásan: *confessionis harum addictorum*. Az egész mondat alighanem azért van ablativusban, mert a parancslevélből szó szerint másolták.

4to: Quales sint proventus ex bonis? Quales ex capitalibus? Hisque ubi elocatis? Quales denique, ex quibusque emolumentis propter scholas a se traditas per professores aut alia studiorum requisita recipi soliti?

5to: Quae norma studiorum? Et qui, qualesve professores seu ludi magistri habeant? Hi demum professores an singillatim unam duntaxat vel plures scientias? Qualesve illae sint? Tradendi provinciam sibi concreditam habeant?

4to: Schola haec nulla bona habet, nulla itidem capitalia, nullosque professores, sed ludi magistrum Stephanum Vintze et subalternum unum instructorem Michaëlem Nagy, qui vicitant ex annuali discipulorum suorum solutione, intuitu cuiuslibet discipuli 12 grossos annuatim constituente.

5to: In hac schola usque gramaticam pueri instruuntur, ludi magisterque ac subalternus eius instructor normam studiorum per Albertum Molnár in sua Gramatica praescriptum sequuntur. Quod autem discipulorum subsistentiam adinet, huius mensa parentum, extranei vero conductio hospitio utuntur.

MAGYAR FORDÍTÁS

Alulírottak tanúsítjuk, hogy a tekintetes vármegye határozata szerint a nagyméltóságú Királyi Helytartótanács kegyes előírása értelmében kivizsgáltuk a közoktatás szabályzásának ügyét: először ehhez a felső járáshoz tartozó Pápa mezővárosban közzöltük az iskolát fenntartó pálos atyákkal a nagyméltóságú Királyi Helytartótanács által abban az ügyben átküldött kérdőpontokat, amelyekhez írásban ezeket az 1. szám alatt csatolt észrevételeket nyújtották be, majd másodsorban a grammatikai osztályig bezárólag iskolát fenntartó adásztevel nem katolikusok részéről a 2. szám alatt mellékelte választ kaptuk, végül pedig, mivel más helyeken efféle iskolák nincsenek, ezekről csupán egy igen alázatos felterjesztést nyújtunk be.

Kelt Veszprém-ben, július 8. napján, az 1766. évben.

Terstyánszky József, a tekintetes Veszprém vármegye főszolgabírája saját kezűleg
Lehem József, a fenti tekintetes vármegye esküdt ülnöke saját kezűleg

Az 1. szám alatt: Tudósítás a Szent Pál első remete rendjének tisztelendő atyai [által fenntartott] pápai gimnáziumról.

[...]

A 2. szám alatt: Az iskolákat vizsgáló uraknak adandó felelet.

A Legszentségesebb Császári, Királyi és Apostoli Felség igen kegyes szándékának megfelelően, mely a helvét hitvallásnak elkötelezetteknek ebben a Veszprém vármegyében található iskolákra vonatkozik, és amelyet a nagyméltóságú Királyi Helytartótanács révén az 1766. március 11-én tartott tanácsülésből továbbított ehhez a tekintetes vármegyéhez, ezen falunak a helvét hitvallást valló lakosaival pedig a járási szolgabíró úr által közölt, ugyanezeknek a nevében alázatos alattvalói hűséggel pontról pontra a következő válaszok születtek.

A kérdőpontokra

adott válasz

1. [Melyek] a korábban megjelölt helységek nevei, amelyekben a helvét hitvallást követők nyilvános iskolái működnek? 2. Mikor és ki által történt ennek alapítása? 3. Milyen kötelezettséggel és feltételekkel lettek ezek az iskolák létrehozva? 4. Milyen jövedelmek vannak javakból? És milyenek tőkékből? Ezek hová vannak helyezve? Végül milyenek, és milyen forrásból származnak [azok a jövedelmek] és más, a tanításhoz szükséges dolgok, melyeket az általuk tanított iskolákért a tanárok kapni szoktak? 5. Milyen a tanítás rendje? És kik és milyenek a tanárok vagy iskolamesterek? Ezek a tanárok vajon külön-külön csupán egyetlen, vagy több tárgyat is oktatnak? Melyek ezek? A tanulóknak van-e rájuk bízott feladatkörük?	1. Ezen nemesi falu neve Adásztevel. 2. Mivel ezen iskola régisége az emberi emlékezetet messze túlhaladja, senki nem tudja, mikor és ki által lett ez az iskola alapítva. 3. Mivel ezen iskola alapításának és felépítésének időpontja nem ismert, a feltételekről sem tudható semmi, kötelezettsége pedig röviden a fiúk neveléséből áll. 4. Az iskolának semmiféle vagyona nincs, hasonlóképpen tőkéje sem, és tanár sincs, csak egy iskolamester, Vintze István, és egy alárendelt segédtanító, Nagy Mihály, akik tanulóik évente fizetett tandíjából élnek, ami mindegyik tanulóra nézve évente 12 garas. 5. Ebben az iskolában a gyerekeket grammatikáig tanítják, az iskolamester és a neki alárendelt segédtanító a Molnár Gergely által Grammatikájában⁵⁶ előírt oktatási rendet követi. Ami pedig a tanulók megélhetését illeti, a helybelieket szülei látják el, az idegenek pedig bérelt szállást vesznek igénybe.

Rövidítések

DREK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Pápa
DREKK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
MOL	= Magyar Országos Levéltár, Budapest
PREI	= Pápai Református Egyházközség Irattára, Pápa

⁵⁶ A megyei hivatalnok hibásan *Molnár Albertet* ír, valószínűleg a szintén nyelvészettel is foglalkozó *Szenci Molnár Alberttel* keverte össze szerzőnket. A szóban forgó mű *Molnár, Gregorius: Elementa grammaticae Latinae pro recta scholasticae juventutis institutione ex praecipuis Grammaticorum praeceptis* című munkája, mely először Kolozsvárott jelent meg 1556-ban, de még több mint harmincszor kiadták másutt is. Könyvtárunkban is van öt példánya (Debrecen, 1749, Pozsony, 1772, Pozsony-Kassa 1780, Pozsony-Pest 1790.) DREK B. III. 2180, 1772, 2184, 2186, 2188. Molnár Gergely munkája *Melanchton Institutiones grammaticae Latinae* című műve nyomán készült, a latin nyelvtan mellett ötödik fejezete poétikát is tartalmaz. Anyagát kérdés-felelet formában adja elő. SZINNYEI 1891–1914. IX. 185–186. VARGA 1983. BARCZA 1988. 77.

A rövidítve közölt irodalom jegyzéke

- BALLA 1890.** = BALLA Gábor: Az adásteveli (!) ev. ref. egyház története. = Dunántúli Protestáns Lap 1890/7-9. 111-114, 128-131, 143-145.
- BARCZA 1988.** = A Debreceni Református Kollégium története. Szerk. BARCZA József. Bp., 1988.
- BODOLAY 1981.** = RÚZSÁS Lajos – TRÓCSÁNYI Zsolt – BODOLAY Géza – KISS József – PÖLÖSKEI Ferenc: A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp., 1981. III. A türelmi rendeletről a forradalom és szabadságharc leveréséig. 87-232.
- FINÁCZY 1899-1902.** = FINÁCZY Ernő: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I-II. Bp. 1899-1902.
- HÖRCSIK 1998.** = HÖRCSIK Richárd: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617-1777. Sárospatak, 1998.
- HÖRK 1896.** = HÖRK József: Az eperjesi ev. ker. collegium története. Kassa, 1896.
- HUDI-MEZEI 2004.** = HUDI József-MEZEI Zsolt: A pápai tűzoltóság története. Pápa, 2004.
- KIS 1896.** = KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531-1895. Pápa, 1896.
- KÖBLÖS 2001-2003.** = KÖBLÖS József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért. = Acta Papensia 2001/1-2. 63-96., 2001/3-4. 215-252., 2003/3-4. 241-293.
- LAMPÉRTH 1931.** = LAMPÉRTH Géza: A pápai református főiskola története 1531-1931. Pápa, 1931.
- MÉSZÁROS 1972.** = MÉSZÁROS István: Népoktatásunk 1553-1777 között. Bp., 1972. (Pedagógiai közlemények 14.)
- MÉSZÁROS 1981a.** = MÉSZÁROS István: Az iskolatügy története Magyarországon 996-1777 között. Bp., 1981.
- MÉSZÁROS 1981b.** = MÉSZÁROS István: XVI. századi városi iskoláink és a „studia humanitatis”. Bp., 1981. (Humanizmus és reformáció 11.)
- MÉSZÁROS 1988.** = MÉSZÁROS István: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája 996-1948. Általános képző középiskolák. Bp., 1988.
- MÉSZÁROS 2001.** = ADAMIKNÉ JÁSZÓ Anna-FLECKENSTEIN-NÉ CSERVENKA Júlia-KÖNYVES-TÓTH Lilla-MÉSZÁROS István: A magyar olvasástanítás története. Szerk. Adamikné Jászó Anna. I. A magyar olvasástanítás története a kezdetektől 1777-ig. Bp., 2001. 11-43.
- SZINNYEI 1891-1914.** = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I-XIV. Bp. 1891-1914.
- THURY 1893.** = THURY Etele: A veszprémi református egyház története. Bp., 1893.
- THURY 1908.** = THURY Etele: A debreceni református főiskola törvényei s az ezeket aláírt tanulók névsora. =

- Iskolatörténeti adattár. Szerk. Thury Etele. II. Pápa, 1908. 68–466.
- TÓTH 1927. = TÓTH Endre: A pápai református egyházmegye története. I. rész: Gyülekezetek és lelkészek. Pápa, 1927.
- TÓTH 1931. = TÓTH Endre: A négyszáz éves Alma Mater. A pápai főiskola történetének vázlata. 5. rész. = Pápai Kollégiumi Lapok V. évf. 7. sz. (1931. március) 107–108.
- TÓTH 1933. = TÓTH Endre: Az Adásztevelre száműzött pápai főiskola 1753–1783. Pápa, 1933.
- TÓTH 1941. = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.
- TRÓCSÁNYI 1981. = RÚZSÁS Lajos – TRÓCSÁNYI Zsolt – BODOLAY Géza – KISS József – PÖLÖSKÉI Ferenc: A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp., 1981. (II. A szatmári békétől a türelmi rendelethez. 43–86.)
- VARGA 1983. = VARGA András: Molnár Gergely, Melancthon magyar tanítványa. Szeged, 1983.
- ZSINKA 1927. = ZSINKA Ferenc: Miskolczy Csulyak István Diarium-ából. = Magyar protestáns egyháztörténeti adattár. Szerk. Zsinka Ferenc. XI. Bp., 1927. 119–168.

SUMMARY

JÓZSEF KÖBLÖS

Once again on the Pápa School in Adásztevel

The public religious practice of the Calvinists in Pápa was put to an end by the Queen Maria Theresa in 1752, as a result of which the College had to be closed. Trying to find a place for the College to survive, the Pápa Calvinists chose the nearby village of Adásztevel. Partly they were successful with their applications, since the queen allowed them to set up an incomplete (no syntax was taught) grammar school including a grammatica class.

The presentation clarifies how the elementary school of Adásztevel related to the incomplete grammar school of Pápa launched in Adásztevel. It examines the structure and the circle of students of the latter one.

At the beginning the Pápa school used to have 6 learning groups from lectors to grammaticists but some time in 1766–1769 a syntax group joined the school and then in 1771 German language teaching was started. Illegally, the school developed into a so-called 'small grammar school'. All the groups were instructed by praeceptor Mihály Nagy. Used in rotation by both schools, the building of the Adásztevel elementary school provided place for the Pápa school as well from 1753 to 1761, for which they paid rent. On a building site in Adásztevel owned by the Pápa Calvinist Church a separate school building made of wood and adobe was constructed in 1761. Out of stone, it was reconstructed in 1776.

The elementary school students of Adásztevel learned the basics of writing in their own school but many of them learned reading in the lector group of the grammar school of Pápa. The number of those students in upper classes coming from Adásztevel exceeded the number of students from Pápa and elsewhere.

Legally the Pápa school was independent from the Adásztevel school, yet people in Adásztevel saw the schools as one institution and the rector of the Adásztevel school was considered as the leader of the Pápa school. Praeceptor Mihály Nagy, who instructed students in the separate building, was thought to be under his supervision. So they saw the Pápa school as their own. But among Transdanubian calvinists it was commonly thought, though it was only later legally declared, that the Pápa College was the mother school of the Transdanubian District and the college, even if it was incomplete, would continue to work in Adásztevel. That is why that after completing their elementary studies, students from the District were glad to attend the grammar school of Adásztevel.